

A. Halász Ágoston—Mordovin Maxim

ADATOK A VISEGRÁDI FERENCES KOLOSTOR
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ¹

A visegrádi ferences kolostor feltárásakor napvilágra került kőanyag mennyisége, minősége, valamint leletkörülményei nyilvánvalóvá tették, hogy a régészeti feldolgozás gerincét a kőanyag vizsgálata fogja képezni, egyben felmerült a műemléki rekonstrukció lehetősége is. Ehhez természetesen szükséges a faragványok teljes felmérése. A kolostor története fő vonalainak felvázolására már sor került, aminek során a leletanyag gyors áttekintésével két építési periódust különítettek el: a Zsigmond- és a II. Ulászló-kori (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994; *iidem.*, 1995). Jelen írás csupán az azóta is folyó feldolgozás egyes eredményeit tartalmazza.

A bemutatásra kerülő leletek a Visegrád, Fő utca 39. szám alatt 1990 óta folyamatosan folyó ásatások leleteiből származnak, az ásatást Buzás Gergely, Szőke Mátyás (Mátyás Király Múzeum, Visegrád) és Laszlovszky József (ELTE, Régészettudományi Intézet, Magyar Középkori és Koraújkorai Régészeti Tanszék) vezeti. Az obszerváns ferencesek visegrádi Szűz Mária kolostora a mai Fő utca 37-től (a kolostor északi fala) 41-ig (a kolostor épületegyüttesét délről lezáró templom) terjedt.

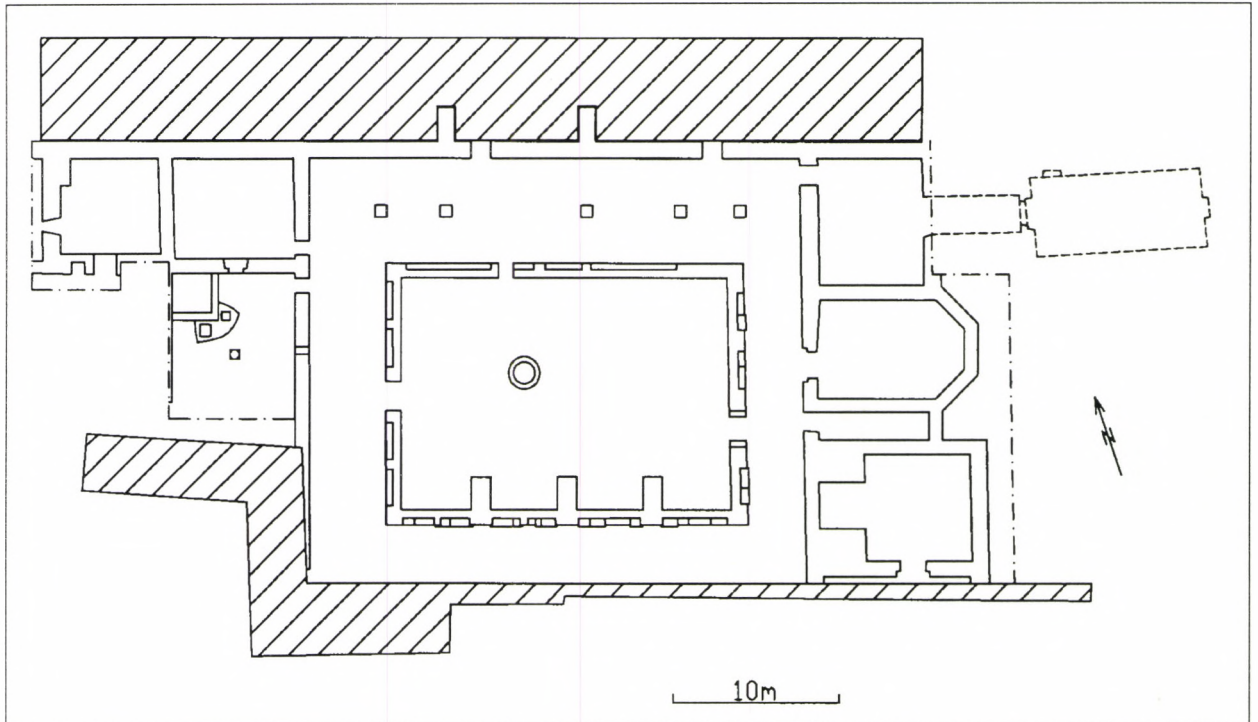
A visegrádi ferences kolostor régészeti kutatása 1962-ben kezdődött, Héjj Miklós ekkor bukkant rá a kolostor északi zárófalára, majd 1981–82-ben folytatta a kutatást. Az azonosítás csak 1987-ben történt meg, miután az ásatási eredményeket összevetették a kolostorra vonatkozó okleveles anyaggal és az ásatásokon előkerült kőfaragványokkal. Még ugyanabban az évben és 1988-ban kisebb ásatással sikerült bebizonyítani az azonosítás helyességét, majd 1990-től a Mátyás Király Múzeum (továbbiakban: MKM) és a Középkori Régészeti Tanszék közötti megállapodás alapján megindult a kolostor teljes körű feltárása.

A kolostornak jelentős építészeti részletei maradtak meg. Nagy része beépítetlen területen van. A kolostor romjainak szisztematikus kutatása és feltárása 1990 őszén négy szelvényben indult meg. Mindegyik

szelvényben a kerengőfolyosó padlószintjéig folyt a kutatás. Egyes területeken az eredeti téglaburkolat már nem volt meg, de a habarcsban ott is megfigyelhető volt a padlóteglák lenyomata. A kerengőboltozat beszakadt elemei (bordái, néhol a téglaboltozattal együtt) e fölött kerültek elő és ennek megfelelően lettek dokumentálva. A boltozati elemeken kívül a kerengőudvar felé nyíló árkádok építészeti részletei is részben a padlóra zuhanva kerültek elő. A következő feltárási szezonban a déli kerengőfolyosó teljes feltárása mellett megtörtént a telek kerítésfalának a kutatása, amelyről kiderült, hogy nagy része középkori. A rajta megfigyelt részletek az előkerülő egyre nagyobb mennyiségű (egyes szakaszokon szinte hiánytalan) boltozati elemekkel együtt a kerengőszakasz középső részének pontos boltozat-rekonstrukcióját tették lehetővé (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994, 283–287; *iidem.*, 1995, 26–27).

Azóta befejeződött a kolostor kerengőjének és keleti szárnyának a feltárása és jelenleg már a Dunapart felé eső nyugati szárny: a refektórium és a konyha feltárása folyik (1. kép).² Emellett a kerengő udvarán a XIV. századi Visegrád topográfiájának kutatásához kapcsolódóan 1998 óta folynak ásatások, amelyek során gazdag leletanyagú XIII–XIV. századi házmaradványok és egy XIV. századi kövezett út került elő.

Az alábbiakban a kőanyagot építési korszakokra és szerkezeti egységekre bontva mutatjuk be. Az egyes építési periódusok előtt rövid áttekintést igyekszünk adni az adott fázisra vonatkozó fontosabb ismereteinkről, a korábbi eredményekről. Ezek után következik a kőszerkezetek katalógus jellegű leírása, amely közé ékelődnek az egyes szerkezeti egységek értékelései. A katalógustételek szerkezete a *Lapidarium Hungaricum* rendszerét követi, pontosabban annak a szerkezeti-tipológiai egységekre való adaptálását – amit Buzás Gergely használt a visegrádi királyi palota kőfaragványainak feldolgozásánál, így a jelmagyarázat természetesen csaknem teljesen megegyezik (BUZÁS 1990, 78).

I. kép A visegrádi ferences kolostor feltárt részeinek alaprajza
Abb. 1 Grundriß der freigelegten Teile der Visegráder Franziskanerklosters

Egy katalógustétel a következőképpen épül föl:

a. Leíró meghatározás.

Mivel a katalógus alapegysége a kőszerkezet és nem a töredék, a leírás csak az egész szerkezetre vonatkozó ismert jegyeket tartalmazza. (Természetesen az összetetteb szerkezetek, illetve egyedi kialakítású részletek esetében szükségszerűen több tételre oszlik a leírás.)

b. Kormeghatározás.

c. Anyagmeghatározás.

d. Méretek.

Az „a.”-ban foglaltak folyományaként itt a szerkezet egészére vonatkozó kikövetkeztethető méretek szerepelnek.

e. Megtalálási hely.

Az in situ részletek helye az épületben, illetve a töredékek lelőhelyei.

g.³ A szerkezet fennmaradt köelemei.

Ha van: leltári számuk (továbbiakban: ltsz.) vagy más azonosító.

h. Irodalom, ha van.

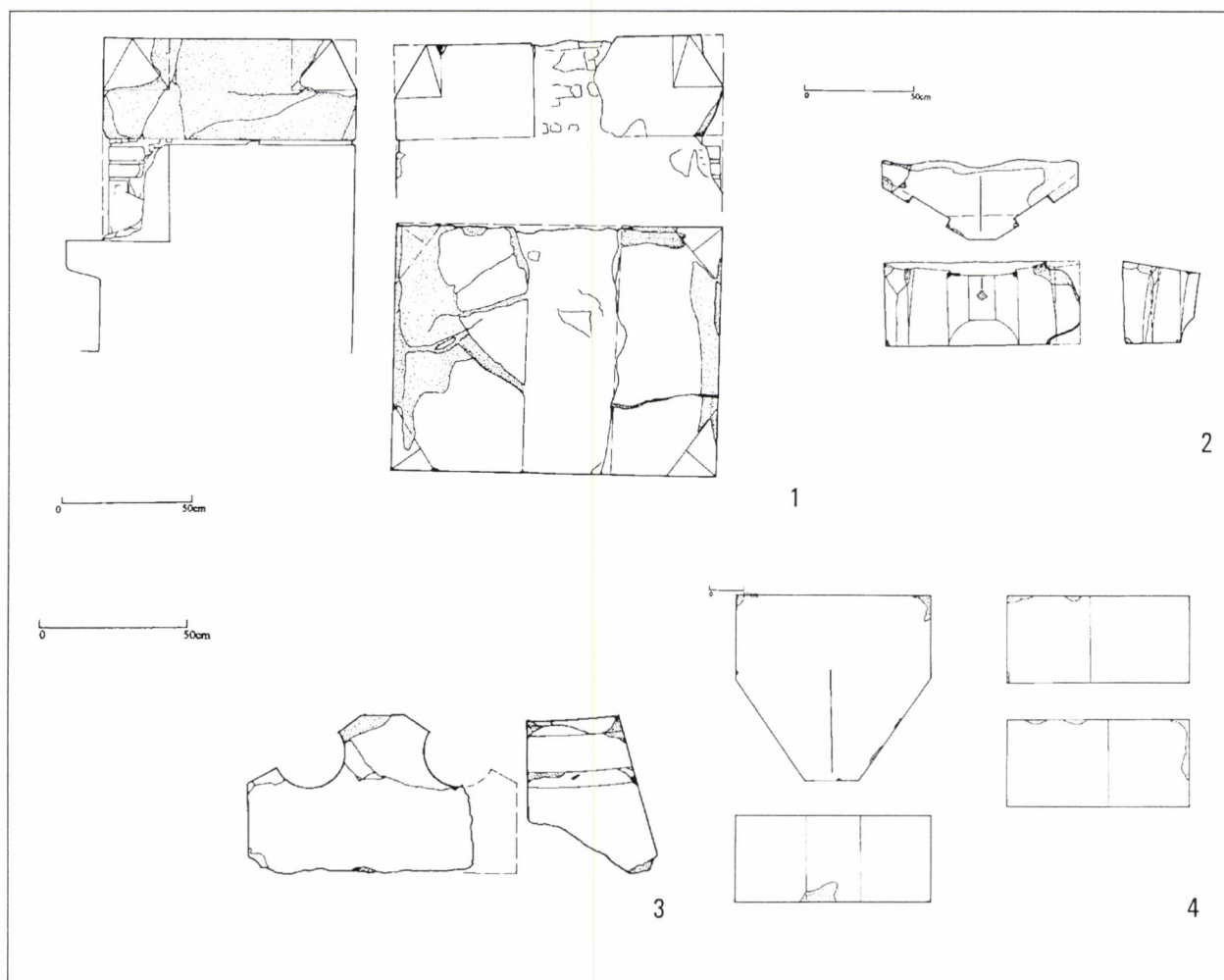
ZSIGMOND-KOR

Zsigmondnak 1425. június 27-én adott engedélyt V.Márton pápa „egy ház” kibővítésére a visegrádi Szent György kápolna közelében obszerváns ferences barátok használatára és lakásául (LUKCSICS 1931, 172 (No. 818)). Ezután nem sokkal épülhetett a temp-

lom és a kerengő. A templom teljes tere boltozott lehetett, a szentély nyolcszögben zárul. Az előkerült töredékek XIV. század végi, XV. század eleji csehországi példákra mutatnak. A templomtól északra elhelyezkedő kerengőudvar téglalap alaprajzú, hosszoldala kelet-nyugati irányú, Zsigmond-kori ablakairól az alábbiakban még lesz szó. A kerengőtől nyugatra helyezkedett el a refektórium és tőle északra a konyha. A kolostornak északi szárnya nem épült, az északi kerengőfolyosóból nyíló ajtók az udvarra vezettek. A kolostor keleti részében a kápolna érdemel említést. A kolostor épületei feltehetően a XV. század közepén használhatatlanná váltak (BUZÁS-LASZLOVSKY-PAPP-SZEKÉR-SZŐKE 1994, 282 és 287–288; *iidem.*, 1995, 28–29).

1. Kerengőablakok (2–3. kép)

a. Valójában a falat áttörő árkádívek. A pillérekre visszametszéssel érkeznek. Keresztmetszetük szimmetrikus a fal középvonalára. Az árkádív kívül-belül rézsűbe metszett homorlattal profilált (2. kép 3); a pillér félgúla megállítású élszedett profilt kapott (2. kép 1). Az árkádív homorlata a pillér rézsűjének függőleges síkjára fut le (2. kép 2). A kerengő déli és nyugati szárnyában ikerablakokat alkothattak az árkádívek. Az északi és keleti szárnyban „magukban” álltak az ablakok, de amíg a keleti szárnyban a déli ikerablakokat elválasztó nagyméretű pillérekkel

2. kép Kerengőablakok: 1: pillérindítás felmérése; 2: árkádívindítás; 3: árkádív darabja; 4: pillérdobfél
 Abb. 2 Kreuzgangfenster. 1: Vermessung des Pfeileransatzes; 2: Ansatz des Arkadenbogens; 3: Stück vom Arkadenbogen; 4: Pfeilertrommelhälfte

egyezik a pillérek szélessége (2. kép 1), addig az északi szárnyban inkább az ikerablakokat osztó pillérdobok (2. kép 4) szélessége figyelhető meg.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa.

d. V.: 90 cm; r: ca. 190 cm.

e. Az in situ pillérlábazat a keleti kerengőszárnyban északról a második pillér. A pillérdobfél a déli, a többi közölt darab a keleti szárnyból (omladékréteg).

g. Pillérlábazat in situ

a közölt pillérdobfél: XX 12

a közölt árkádívdarab: XX 10

1 db árkádívindítás.

h. BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 18–20. kép; *idem.*, 1995, Fig. 198–200.

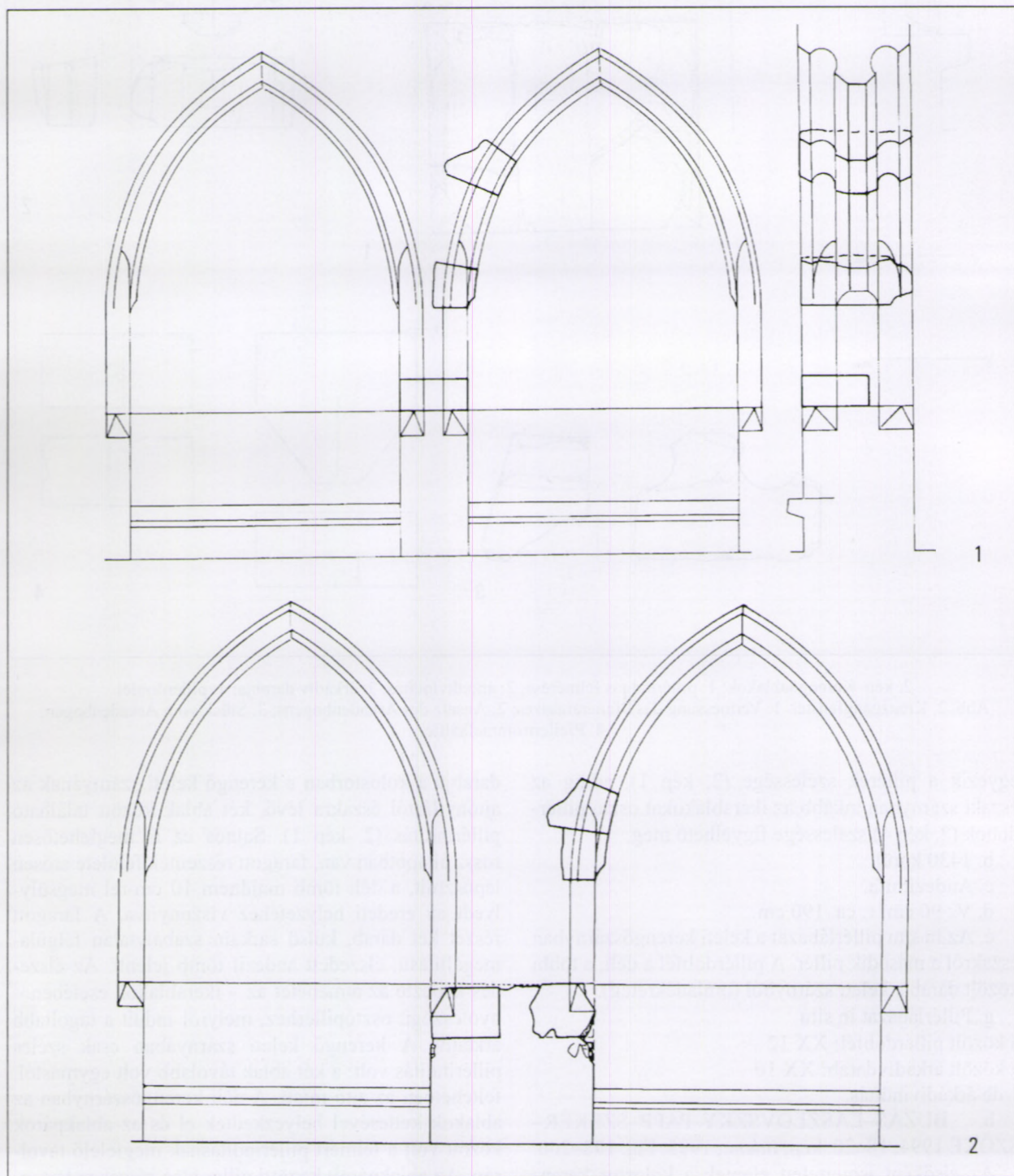
Az elsőként ismertetett elemek a kolostor kerengőjének az udvarra néző falához tartozó ablakok maradványai. A szerkezet egyetlen in situ megmaradt

darabja a kolostorban a kerengő keleti szárnyának az ajtónyílástól északra lévő, két ablak között található pillérindítás (2. kép 1). Sajnos ez is meglehetősen rossz állapotban van, faragott részeinek felülete erősen lepusztult, a déli tömb majdnem 10 cm-rel megsüllyedt az eredeti helyzetéhez viszonyítva. A faragott részét két darab, külső sarkain szabálytalan félgúlamegállítású, élszedett andezit tömb jelenti. Az élszedés képezte az átmenetet az – ikerablakok esetében – nyolcszögű osztópillérhez, melyről indult a tagoltabb árkádív. A kerengő keleti szárnyában csak széles pillérindítás volt: a két ablak távolabb volt egymástól, feltehetően az ajtó miatt. A déli kerengőszárnyban az ablakok kettesével helyezkedtek el és az ablakpárok között volt a felmért pillérindításnak megfelelő távolság. Az ablakpárok közötti pillér alsó részéhez tartozhatott a pillérdobfél (2. kép 4). Ilyen a keleti szárny nyugati falában nincs. A szélessége megfelel az abla-

kok közti távolságnak, a sarkok levágása pedig pontosan megfelel a pillérindítás élszedésének. Néhány pillérdobfél helyezkedett el a pillérindítás és az árkádív között, és a legfelsőről indult az árkádív vállköve (2. kép 2). Az ikerablakok pillérei nyolcszög-keresztmetsetűek, ami két pillérdobfélből adódik (lásd a re-

konstrukciós rajzot: 3. kép 1) Sajnos a pontos átmenetet bemutató árkádív-darabokból csak az alsó maradt meg (2. kép 2)⁴, a következő elem hiányzik, de így is viszonylag pontosan rekonstruálható (3. kép 1–2).

A szerkezet két érdekessége – az ív visszametszett indítása és, hogy a szárkőnél összetettebb az árkádív

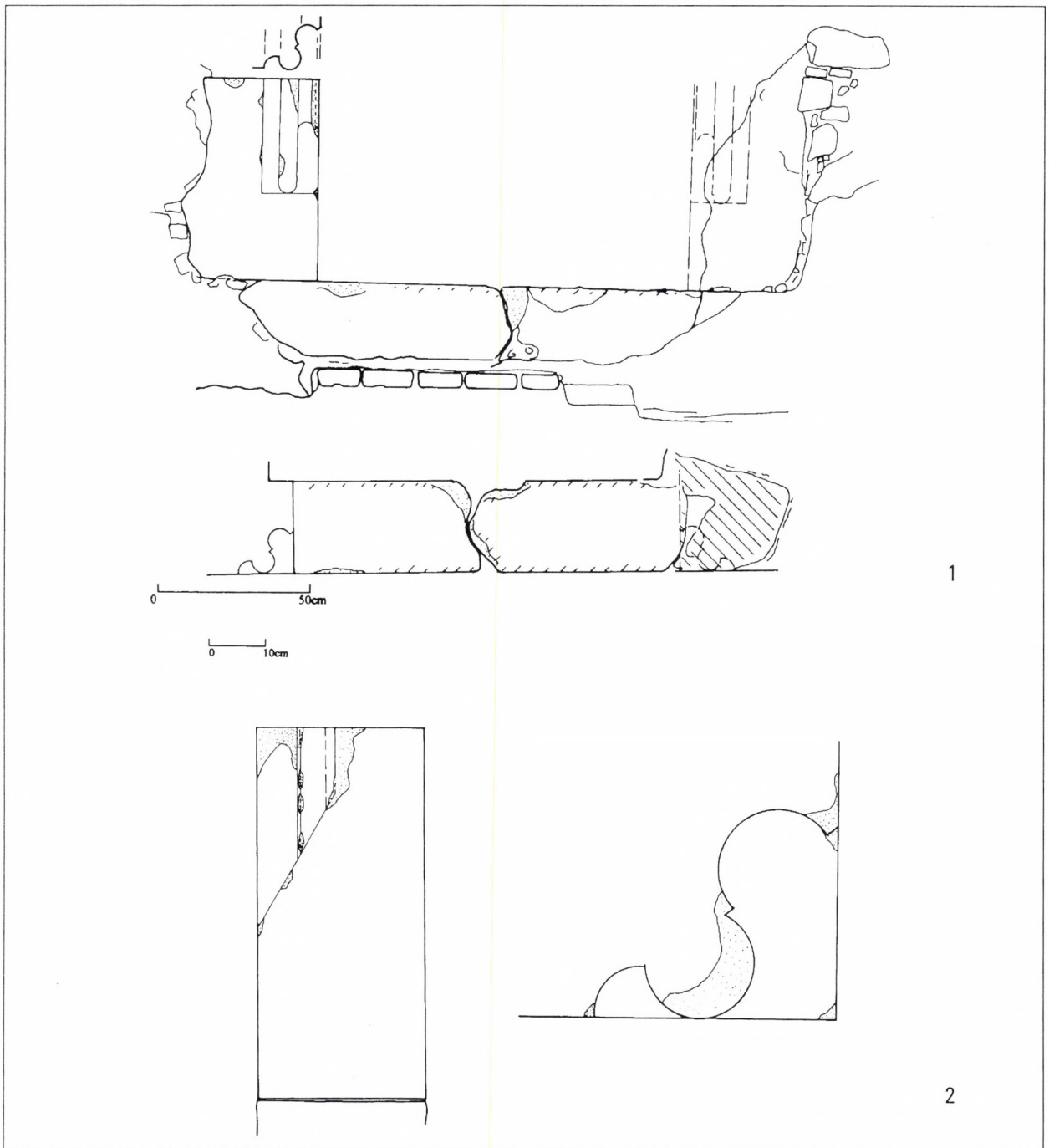

3. kép Kerengőablak-rekonstrukciók: 1: a déli szárny egyik ikerablaka; 2: a keleti szárny két ablaka
Abb. 3 Kreuzgangfenster-Rekonstruktionen. 1: ein Zwillingsfenster aus dem Südflügel; 2: zwei Fenster aus dem Ostflügel

profilja (a budai vár 28-as típusú hevederjének profilja hasonló arányú, de keskenyebb (GEREVICH 1966, 143) – jellegzetes a Zsigmond-kori építkezéseknél (pl. a budai vár déli rondellájának kapuja, a pozsonyi vár ún. „Corvin-kapuja”, Kiszána templomtornyának ablaka és még sorolhatnánk).

A rekonstrukció készítéséhez a legtöbb információ rendelkezésre állt. Egyetlen pontosabban meg nem

határozható adat van: az ablak magassága. Az árkádívindításból az ív sugara jól kiszervezhető, így az ablakok felső záradékának arányait is meg lehet állapítani. (Az ablakzáródás ívének meghatározásánál az árkádív szolgált alapul.) Az indításig vezető pillér magassága viszont csak becsülhető, felső határát a boltozati ívek, illetve ezek indításai adják. Az utóbbiról már készült rekonstrukció (BUZÁS-LASZ-

4. kép Folyosóajtó: 1: az ajtó felmérése; 2: szarkő
Abb. 4 Gangtür. 1: Vermessung der Tür; 2: Schlußstein

LOVSZKY-PAPP-SZEKÉR-SZŐKE 1994, 18–20. kép; *idem.*, 1995, Fig. 198–200).

Meg kell emlékeznünk a keleti kerengőszárnyról szólva az ülőpadkákról. A pillérindítás melletti darab és a keleti szárny többi ülőpadkája is a kolostor többi megmaradt padkájához képest eltérő: kőanyagra nézve (édesvízi mészkő), illetve kiképzésre is – az alsó részük ebben az esetben csak nagyolva lett, míg máshol faragva (2. kép 1).

2. Ajtókeret (4–5. kép)

a. Profil: lemez - homorlat - lemez - pálca - homorlat.

b. 1430 körül.

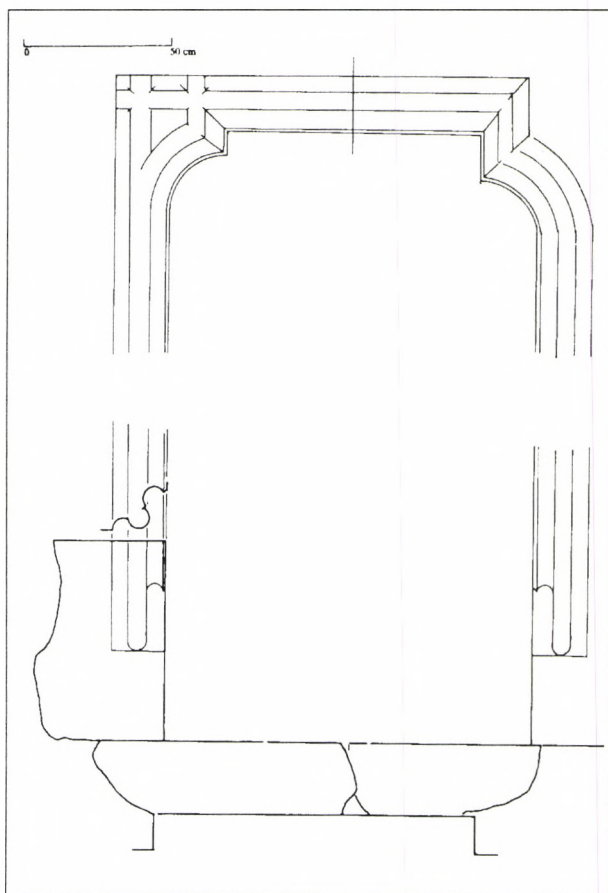
c. Andezittufa; szárkő rózsaszínre festve, küszöb fehérre vakolva.

d. V.: 30 cm; nyílás sz.: 124 cm.

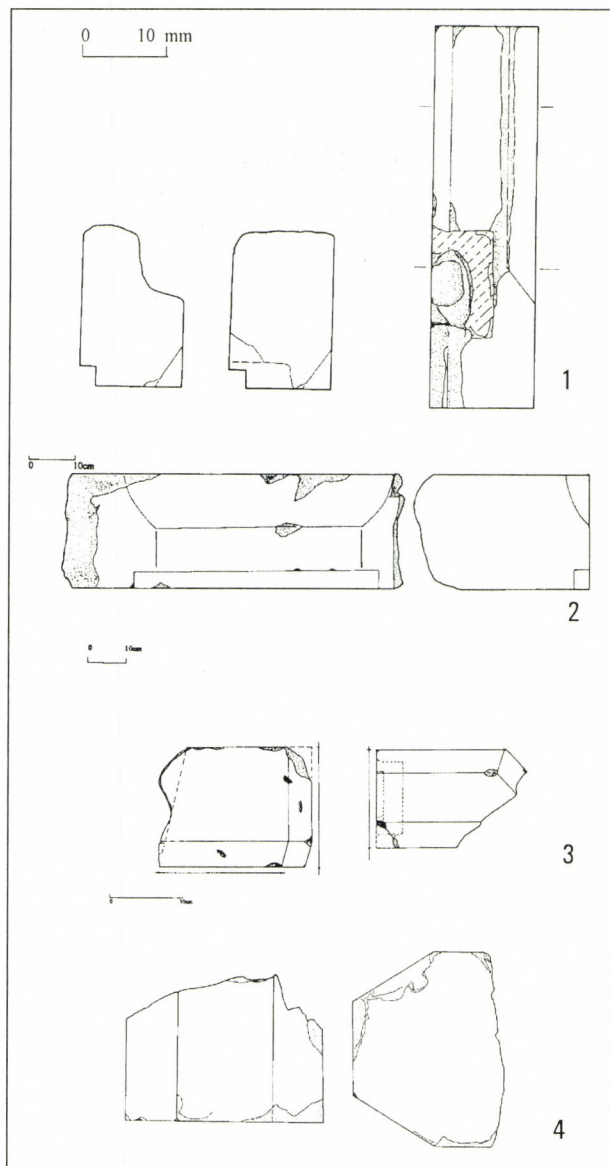
e. A kerengőt a hátsó kerttel összekötő folyosó ajtaja (északról a harmadik keletre nyíló ajtó; a Jagelló-kori átépítés után a folyosó egy csigalépcsőhöz vezetett).

g. 2 db küszöbkő: in situ

bal alsó szárkő: in situ.

5. kép A folyosóajtó rekonstrukciós lehetőségei
Abb. 5 Rekonstruktionsmöglichkeiten der Gangtür

6. kép 1: Ajtószárkő; 2: ablaksemöldökkő;
3: kandallópárkány; 4: kandallópillér
Abb. 6 1: Türschlußstein; 2: Fensterarchitravstein;
3: Kamingesims; 4: Kaminpfeiler

A déli szárkő pontos helye a habarcsnyomokból még leolvasható, így megállapítható az ajtó egykori szélessége. A keret kivitelezésében semmi egyedi vonás nem fedezhető fel, jellegzetes és viszonylag elterjedt profiltípus. Az egykori kolostoron belül, a feltehetően templomhoz tartozó ablak kerete rendelkezett hasonló profillal (BUZÁS-LASZLOVSZKY-PAPP-SZEKÉR-SZŐKE 1994, 4. kép; *idem.*, 1995, Fig. 197c). Az ajtó záródása jelenleg nem állapítható meg, mint ahogy a magassága sem. A kerengő boltozatának magasságából kiindulva 2 m körülire becsülhető. A szárkő pozíciója, anyaga,

valamint profilja arra utal, hogy még a Zsigmond-kori periódushoz tartozik, bár Visegrádon más épületben ehhez közel álló keretet eddig nem sikerült találni.

A szemöldökkő rekonstrukciója csak egy feltételezés, két lehetséges változat is felmerült. A helyi, illetve a kortárs magyarországi párhuzamok vezettek el a bal oldalon látható összetettebb formához, ugyanis a legtöbb gazdagabban profilált ajtó záradéka szemöldökgyámos, a sarkokban áthatással, amely az egyszerű, lépcsős-szemöldökgyámosnál valamivel később terjedt el; a rajzon mindkét lehetőség szerepel (5. kép). Természetesen ez teljesen elméleti rekonstrukció, mely alátámasztásához még nem áll rendelkezésre megfelelő kőtöredék a kolostor területéről. (Egy egykorú, a fentírt bonyolultabb profilú in situ ajtókeret a gyulai várban az egyszerűbb megoldást alkalmazza – FELD 2000, 15. kép.)

3. Ajtószárkő (6. kép 1)

a. Rézsüre futó élszedett profil, hátoldalon falc és ajtósarokvas fészke.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa, vakolás nyomaival.

d. V.: 22,5 cm.

e. A kerengőudvarból.

g. Jobb alsó ajtószárkő.

4. Ablakszemöldökkő (6. kép 2)

a. Egyetlen homorlattal profilált, hátoldalán falc.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa, vakolt.

d. V.: 25 cm; nyílás sz.: ca. 44 cm; falc sz.: 4 cm.

e. A kerengőudvarból.

g. 1 db ablakszemöldökkő.

Az itt ismertett két kő a kerengő udvarán került elő a feltárás során. Eredeti helyük ismeretlen, az ablakkeret darabja valószínűleg egy emeleti nyíláshoz tartozhatott, melyekből ugyan semmi nem maradt, de a földszinten nemigen lehet elhelyezni. Az ajtókeret mindkét helyen elképzelhető – földszinten és emeleten egyaránt –, az utóbbi mellett szól a kő lelőhelye: a kolostor pusztulása során csak nagyobb magasságból zuhanva kerülhetett oda, ahol az ásatások során megtalálták (kivéve persze, ha másodlagosan be volt falazva). A darabok kivitelezése meglehetősen szerény: az ajtókeret – egyszerűségénél fogva – elterjedt gótikus (élszedett) formát mutat, párhuzamai ország-szerte felfedezhetőek a szerényebb gótikus épületeknél és a gazdagon díszített építmények kevésbé reprezentatív részeiben is; az ablakkeret szintén igen egyszerű profilozású és elterjedt (ha nem is annyira, mint a közönséges élszedés).

5. Kandalló (6. kép 3–4, 7. kép)

a. Profil: kívül-belül élszedett.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa, vakolásnyomokkal.

d. V.: 26 cm.

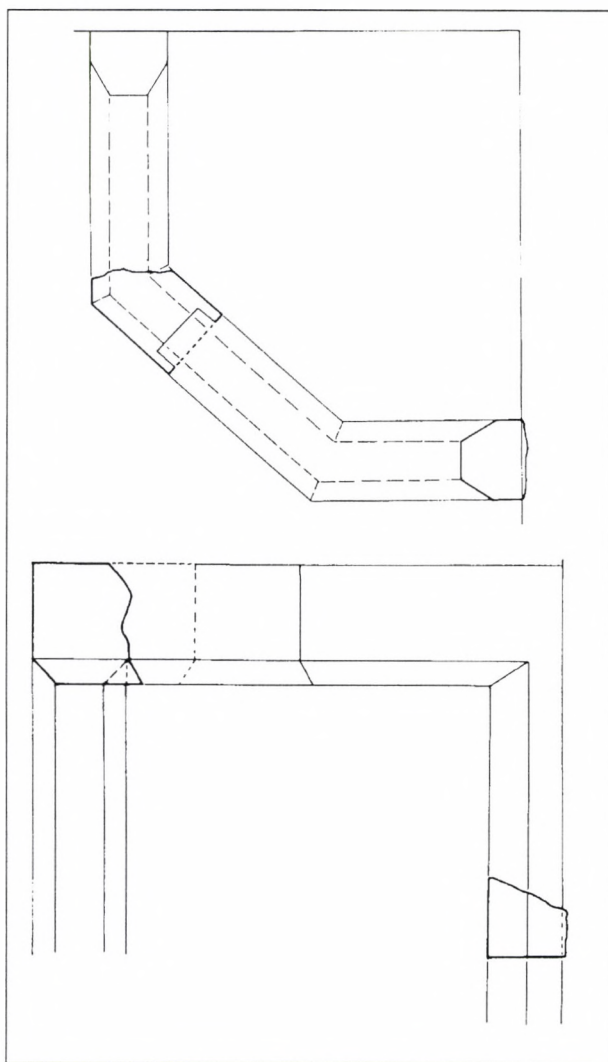
e. A kerengőudvarból.

g. 1 db párkánytöredék

1 db pillértöredék

mindkét darab ltsz.: 97.271.

A két töredék nagyjából megadja a kandalló főbb jellegzetességeit, de sajnos a pillér lábzatának formája meghatározhatatlan. Szintén meghatározhatatlanok a kandalló pontos méretei és a szerkezet eredeti helyére is nehéz következtetni, ezért még hozzávetőlegesen sem lehet megmondani a főbb adatait (mint magassága, egyes részek hossza stb.). Ettől függetlenül maga a szerkezet és azon belül a töredékek elhelyezkedése meghatározható (7. kép). A pillértöredék a későbbiekben feltehetően másodlagosan is felhasználásra került az épületben.

7. kép Kandallórekonstrukció
Abb. 7 Kaminrekonstruktion

6. Pillérlábazat (8. kép 1)

a. Alul élszedett, felül ívvel képez átmenetet a pillértörzs felé. Felül csapolásnyom.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa, vakolt.

d. Az eredeti méretei nem meghatározhatóak.

e. A kerengőudvarból.

g. 97.267.

8. Árkádív-töredék (8. kép 3)

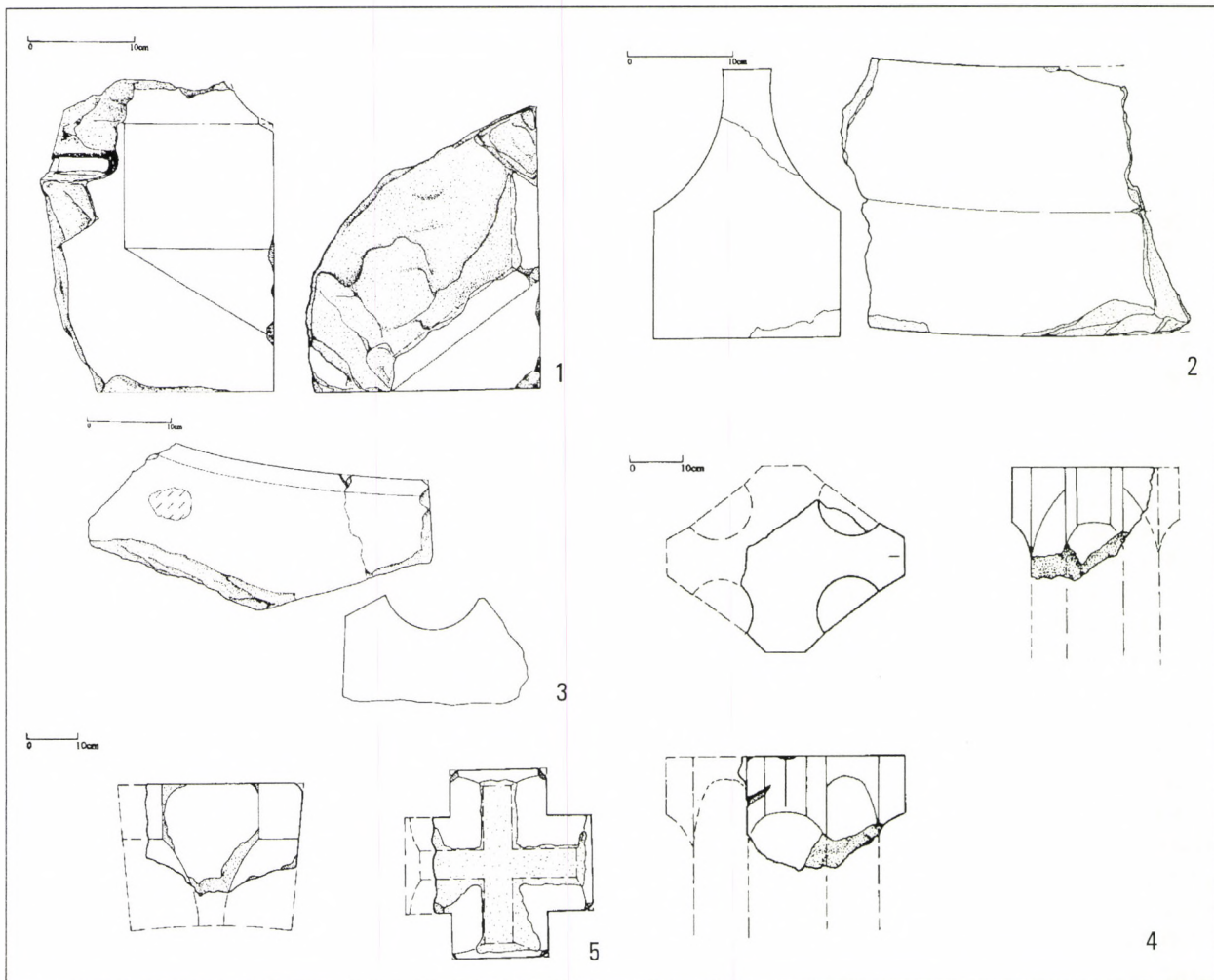
a. Egyetlen homorlattal profilált, élszedett (az élszedés a homorlattal élbe fut). Oldalán köemelő olló számára kivésott lyuk van.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa, vakolt.

d. R: ca. 110 cm.

e. A kerengő délkeleti részéből (omladékréteg).

8. kép 1: Pillérlábazat; 2: boltzati borda; 3: árkádivtöredék; 4: vállkő; 5: zárókő

Abb. 8. 1: Pfeilersockel; 2: Gewölberippe; 3: Arkadenbogenfragment; 4: Kämpfer; 5: Schlussstein

7. Vállkő (8. kép 4)

a. Nyújtott nyolcszögű pillértörzsre kettő (feltehetően négy) oldalról visszametszéssel érkező az árkádívek, köztük rézsűre lefutó homorlatok.

b. 1430 körül.

c. Andezittufa.

d. A pillértörzs befoglaló méretei: 24 x 36 cm.

e. A kerengő délkeleti részéből (omladékréteg).

g. 97.295.

g. 97.278.

E csoport darabjai olyasmi szerkezethez köthetők, amelyet a kolostor feltárt területén eddig nem sikerült lokalizálni – talán a templomhoz tartozhattak: lettner vagy karzat részeiként. A töredékek formakincse megfelel a kolostor Zsigmond-kori anyagának. Könnyen lehet, hogy a darabok a kolostor egyik átépítésekor – az eredeti szerkezet elbontása után – másodlagos beépítésbe kerültek és később azzal együtt omlottak le.

9. Boltozati borda (8. kép 2)

- Profil: egyszerűhornyolt.
- 1430 körül.
- Andezittufa, vakolt.
- M.: 25,5 cm; sz.: 17,5 cm; orrlemez sz.: 4,8 cm.
- A kerengő délkeleti részéből (omladékréteg).
- A mért darab ltsz.: 97.274.

10. Boltozati zárókő (8. kép 5)

- A zárókövet két egyszerűhornyolt borda merőleges összemetszéséből képezték.
- 1430 körül.
- Mészkö, rózsaszínre vakolt.
- M.: 27 cm; borda sz.: 19 cm; orrlemez sz.: 5,5 cm.
- A kerengő délkeleti részéből (omladékréteg).
- 97.306.

A legutóbbi két darab az egykori sekrestyeboltozathoz köthető. A feltárás során nagyobb mennyiségben kerültek elő egyszerűhornyolt bordák. Ezek a legegyszerűbb formát képviselik a gótikus építészetben; a nem reprezentatív építkezéseknél a leginkább használt, legkönnyebben és leggyorsabban elkészíthető típus. Ez a boltozat a Jagelló-kori átépítés után is megmaradt és csak a kolostor pusztulása során szakadt le és került abba a feltöltési rétegbe, melyből a feltárás során előkerült.

MÁTYÁS-KOR

Mátyás 1473. március 18-án kérelemmel fordult IV. Sixtushoz „*de facultate erigendi domum 'in quodam suo opido Wisegrad vocato Strigoniensis diocesis' pro nonnullis fratribus ordine minorum de observantia.*” (MREV III, 221, No. CCCLIII)

Azt, hogy a kolostorban a Mátyás-korban valóban építkeztek, az alább ismertetésre kerülő faragványok hivatottak igazolni.

11. Ajtókeret (9. kép 1–4.)

- Profil: lemez-homorlat-lemez-pálca-homorlat-lemez. Egyenes szemöldökű, a sarkokon profiláthatással, hátoldalán a küszöbre is átforduló falc.
- 1480 körül.
- Durva mészkö.
- V.: 31 cm; nyílás sz.: 83 cm; falc sz.: 4 cm.
- A refektórium bejáratánál in situ küszöbkő (északról a második ajtó a kerengő nyugati falán). A szemöldök bal fele és a szártöredék a kerengő északnyugati sarkából (1998/XXXII. szelvény, omladékréteg).
- 1 db küszöbkő: in situ.
- 1 db szárkő- vagy szemöldökkő-töredék, szemöldökkő bal fele.

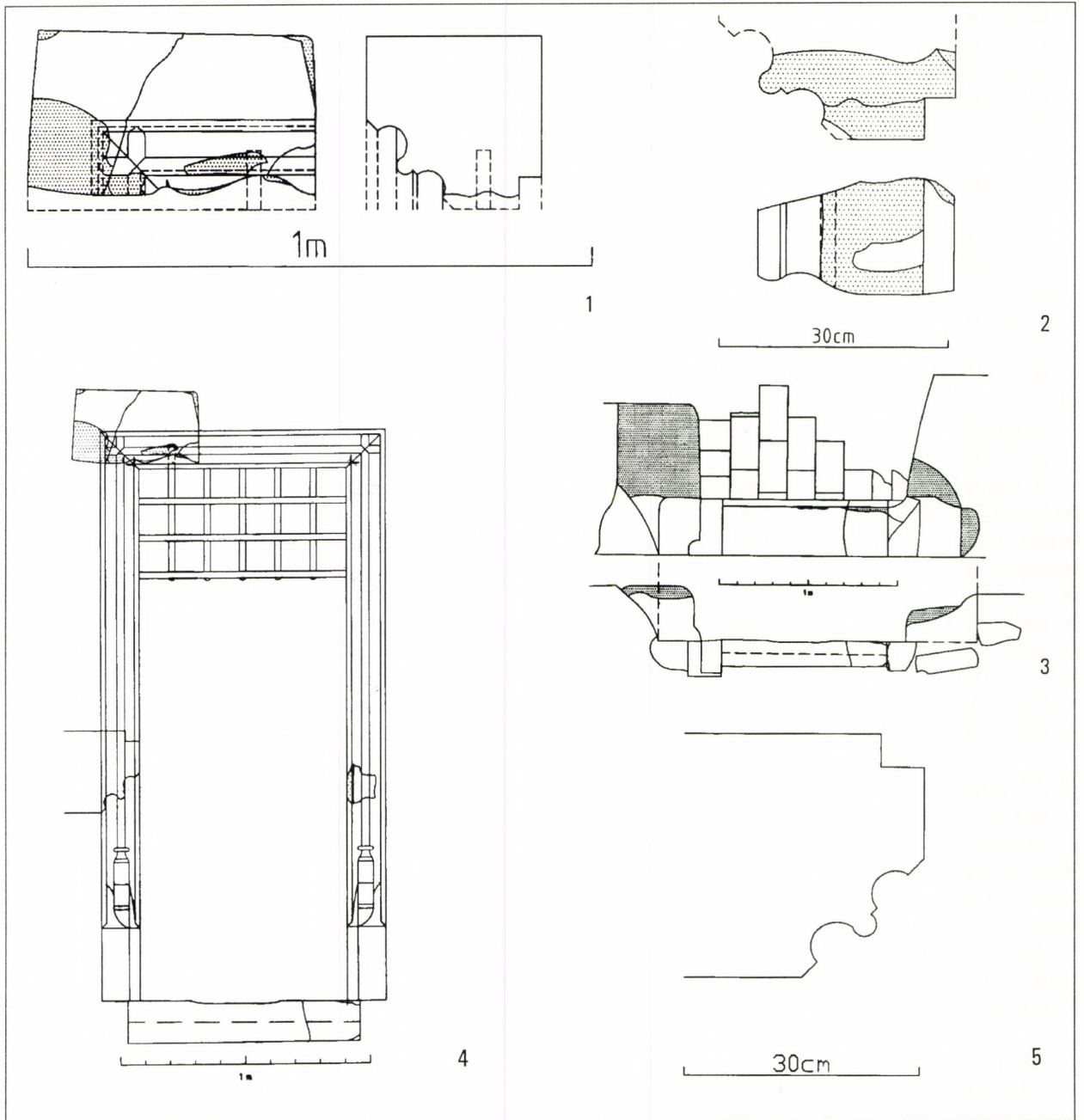
A fent leírt nyílástöredékek nagy valószínűséggel a refektórium ajtajából származnak. Ezt az in situ található küszöbkő szemöldökkővel egyező adatai (vastagság, falc szélessége) támasztják alá. A kopásnyomok tanúsága szerint a keretkövek hozzávetőleg 5 cm-rel lógtak rá mindkét oldalt a megmaradt küszöbkőre (így adódik a 83 cm-es nyílásszélesség). A szemöldökkő mérete alapján kizárható, hogy szemöldökgyámos lett volna az ajtó. Végül ki kell térnünk a szemöldökkővön található rácslyukra. Három eshetőséggel számolhatunk: az ajtóféltábla fölött, egyazon keretbe illesztve lehetett egy rácsos szellőző-világító nyílás; a fenti darab nem az ajtó szemöldökkőve, hanem a fölötte külön keretbe foglalt rácsosított nyílásé, amely azonos profilt kapott; nem ajtó, hanem ablakkeretről van szó – ennek két körülmény is ellentmond: az „ablaktól szokatlan” profilja és a küszöbkővel egyező méretei. Az ajtó elvi rekonstrukciójának elkészítésekor az elsőként tárgyalt, legegyszerűbb lehetőséget vettük számításba és természetesen az ajtó magasságában jelentős bizonytalanság van.

A keret keltezéséhez hozzásegít, hogy profilja egyezik a visegrádi királyi palota Mátyás-kori periódusához tartozó egyik keret (MKM ltsz.: 87.238, 89.529–531; Tipológiai-Szerkezeti Katalógus (továbbiakban TSzK.) 137. – BUZÁS 1990, 103) profiljával (9. kép 5) – nem csak a közölt képeken, hanem a kőtári példányon mérve is.⁵ Figyelembe véve, hogy a keretkövek méretük alapján a refektórium-ajtóhoz köthetők és állapotuk másodlagos felhasználásra nem utal, ezeket a Mátyás-kori építkezés emlékének és bizonyítékának tekinthetjük.

12. Ablakkeret (10. kép 1–3)

- Osztatlan rácsos ablak. Profil: homorlat-lemez-körte-homorlat-homorlat, a profilt kívül horony kíséri. Hátoldalán falc.
- 1480 körül.
- Durva mészkö.
- V.: 30 cm; falc sz.: 5 cm.
- A kerengő északnyugati sarkából (1998/XXXII. szelvény, omladékréteg).
- Szemöldökkő jobb felének töredéke.
- 1 db szárkő- vagy szemöldökkő-töredék.

A körtetagos rácsos ablakkeretnek egy analógiáját találni a palotában (MKM ltsz.: 89.558; TSzK. 123. – BUZÁS 1990, 99), ám ez töredékes profilú; a szerkezeti katalógus valószínűsíti (*ibid.*), hogy egyezik a profilja egy bizonyos keresztosztós ablakéval (10. kép 4) (TSzK. 117. – *ibid.*, 97–98). A kolostorban talált töredékek alapján lehetőségünk van egy megalapozott elvi rekonstrukcióra mind a profil, mind a formátum tekintetében. A két darabból való-

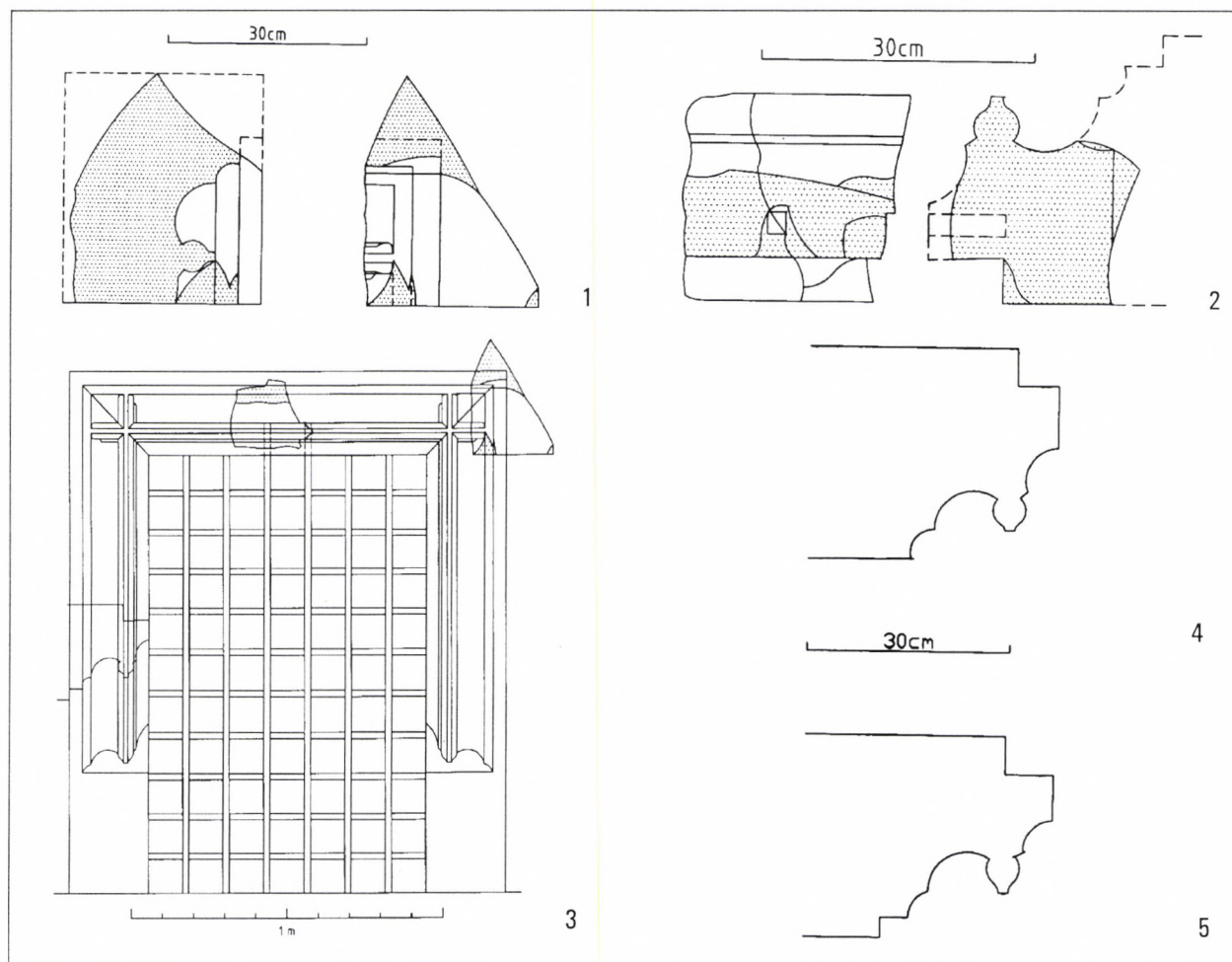

9. kép Refektóriumajtó: 1: szemöldökkő bal fele; 2: kerettöredék; 3: a küszöb fölmérése; 4: rekonstrukció; 5: Visegrád, királyi palota: TSzK. 137. ajtókeret profilja (BUZÁS 1990, 295a, kép alján)

Abb. 9. Refektoriumstür. 1: linke Hälfte des Architravsteins; 2: Rahmenfragment; 3: Vermessung der Swelle; 4: Rekonstruktion; 5: Visegrád, Königsplast: Türrahmenprofil TSzK. 137 (aufgrund von BUZÁS 1990, Abb. 295a)

színűsíthető profil inkább egy másik keresztosztós ablakkal (10. kép 5) (TSzK. 117. és 118. – *ibid.*), mutat hosszúságot. (Valószínűtlen, de elképzelhető, hogy két külön ablakhoz tartoztak a kerettöredékek. Ez esetben egyik profilja sem rekonstruálható teljes biztonsággal, viszont megduplázódik a Mátyás-korra keltezhető ablakkeretek száma.)

A már emlegetett palotabeli kerettöredéktől (89.558.) az egyetlen különbség a rácskiosztásban van, a kolostori darabon a rácsok távolsága hozzávetőleg feleakkora (11 cm). Az utóbbi következtetni enged az ablak méreteire. Egyrészt valószínűsíti, hogy keresztosztó nélküli az ablak, hiszen ez esetben az osztókat 11 centiméterenként kellett volna „kilyug-

10. kép Ablakkeret: 1: szemöldökkő-töredék; 2: kerettöredék; 3: rekonstrukció; 4: Visegrád, királyi palota: TSzK 117. ablakkeret profilja (BUZÁS 1990, 282. kép alapján); 5: TSzK. 118. ablakkeret profilja (BUZÁS 1990, 283. kép alapján)
Abb. 10. Fensterrahmen. 1: Architravsteinfragment; 2: Rahmenfragment; 3: Rekonstruktion; 4: Visegrád, Königspalast: Fensterrahmenprofil TSzK. 117 (aufgrund von BUZÁS 1990, Abb. 282); 5: Fensterrahmenprofil TSzK. 118 (aufgrund von BUZÁS 1990, Abb. 283)

gadni”, ami a szerkezetet meglehetősen törékennyé tenné. Éppen emiatt a szélessége nemigen lehetett több 100–110 cm-nél. A nyílás szélessége természetesen valamelyest behatárolja a magasságát is az ablaknak. Továbbá a rácsávolság valószínűsíti, hogy – mivel feltehetően mind vízszintes mind függőleges irányban azonos – az ablak szélességi és magassági mérete is jó közelítéssel ($13k-2$) cm (ahol k a rácsok száma az adott irányban). A rekonstrukción (10. kép 3) egy 89 x 141 cm-es belvilágú ablak látható. A becslést pontosítaná, ha előkerülne egy olyan sarokelem, amin megállapítható a szélső rács kerettől való távolsága.

A profil tárgyalásakor már hallgatólagosan elfogadtuk a kerettöredékek Mátyás-korra való keletkezését, így itt már csak megjegyezzük, hogy erre minden okunk megvolt, ti. állapotuk és lelőköörülményeik másodlagos felhasználásra nem utalnak.

13. Nyolcszögletű oszlop (11. kép 1)

a. Nyolcszögletű oszloptörzs, lemezből és homorlatból álló megállítással fut le a négyszögletes lábazatra.

b. 1480 körül.

c. Hárshegyi homokkő.

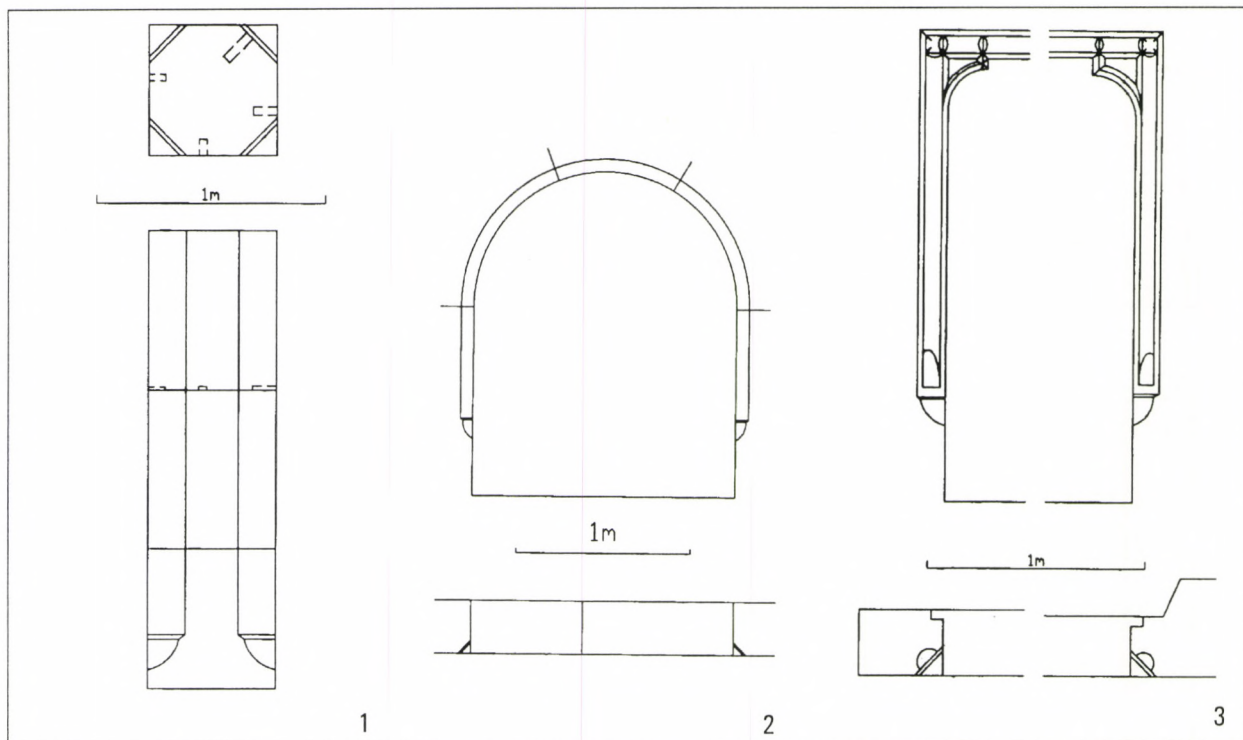
d. Törzs és lábazat sz.: 56 cm; oldalak sz.: 23 cm; lábazat m.: 23 cm.

e. A refektórium pincéje, in situ.

g. A 2 db oszlopdob és a lábazati darab is in situ.

Az oszlop valószínűleg – a gerendafödémét „át-törve” – a földszinti helyiség (refektórium) lefedésében játszott szerepet. (Valószínűtlen, de az sem zárható ki, hogy csupán a pince gerendafödémének támasztására szolgált, fejezet nélkül.) Semmi jel nem utal másodlagos felhasználásra.

A darab(ok) jelentőségét esetünkben nem is annyira szerkezeti szerepe, sokkal inkább lelési körülményei

11. kép 1: A refektórium-pince oszlopa; 2: Visegrád, királyi palota: TSzK. 143. kapukeret (BUZÁS 1990, 260. kép alapján); 3: TSzK. 135. és 134. ajtókeret (BUZÁS 1990, 253. és 252. kép alapján)

Abb. 11. 1: Säule des Refektoriumkellers; 2: Visegrád, Königspalast: Torrahmen TSzK. 143 (aufgrund von BUZÁS 1990, Abb. 260); 3: Türrahmen TSzK. 135 und 134 (aufgrund von BUZÁS 1990, Abb. 253. und 252)

adják. A refektórium küszöbkövén kívül ugyanis eddig az egyetlen in situ igazolhatóan Mátyás-kori darab(ok) a kolostorban.

A lábazat kialakítása a palotában – főleg nagyobb tagozatoknál – gyakran előforduló profilmegállítási megoldás az 1480-as évekhez köthető építési fázisban. Formájában teljesen egyezik két ajtó lábazata az északkeleti palotából (MKM ltsz.: 88.186; TSzK. 134. – BUZÁS 1990, 103. és MKM ltsz.: 66.3.1.1; TSzK. 135. – *ibid.*) és egy in situ megmaradt belső pincekapu szárkövei a Fő u. 23. alatt (a palota kertjébe nyíló külső kereten: bevéselt 1479-es évszám). Hasonló megoldást alkalmaz a díszudvar (északkeleti palota) négy, in situ megmaradt ajtaja (itt a lemez vízszintes és nem rézsűs; TSzK. 139. – *ibid.*, 104.) valamint a díszudvari lépcső korlát- és lépcsőindítása (itt pedig nem élbe, hanem keskenyebb élszedésbe fut a profilmegállítási; TSzK. 186. – *ibid.*, 113–114.). Meg kell jegyeznünk, hogy méretazonosság egyik darabbal sincs, ami a kolostorbeli darab viszonylag nagy méretének köszönhető.

II. ULÁSZLÓ-KOR

A korábbiakkal ellentétben a Jagelló-kori építkezésről *ante quem* jellegű adatunk van: 1513-ban Visegrádon választják meg Dési Balázst a

magyarországi obszerváns provincia (tizenhetedik) vicariusának (TOLDY 1862, 283). Ez alapján erősen vélelmezhető, hogy az építkezés érdemi része befejeződött. A II. Ulászló-kori építkezés(ek) során bővítették a kolostortemplom szentélyét, újraboltozták a keleti szárny kápolnáját és az egész kerengőt, valamint egy tornyot is kapott a kolostor – amiről Nyási Demeter formulás könyve is tudósít minket (KUMOROVITZ 1963, 137, 57. jegyzet). Természetesen ezeknél kevésbé látványos munkák is folytak: a kerengő délnyugati részén elhelyezkedő lépcsőt – valószínűleg – lefaragták; a refektórium pincéjét pedig feltöltötték (miután egy nagyméretű alapozás építését befejezték odalent).

A templomszentély boltozatához két bordatípus tartozott; az alacsonyabban elhelyezkedő egyedi profillozúsú bordákhoz csatlakoztak a magasabban, centrálisan elhelyezett térgörbe bordák. A boltozati rendszer részleteiben nem rekonstruálható, feltehetően „csillagháló” boltozat fedte a szentélyt. A keleti szárnyban lévő kápolna boltozata az előkerült töredékek alapján pontosan rekonstruálható: „szabályos nyolcszögű csillagalakzatból kifejtett háromszakaszos, sorolt boltozati rendszer” (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZÉKÉRSZŐKE 1994, 291–292; *idem.*, 1995, 30–31). A kerengő boltozására az alábbiakban részletesen ki

fogunk térni. A két összetettebb boltozati rendszer „stíluskritikai alapon jól köthető a II. Ulászló-kori nagy átépítéshez” (ibidem). A kerengő boltozati elemeinek pedig pontos párhuzamai lelhetők fel egykorú Nógrád megyei építkezéseken, a bordákon talált mesterjegy ezeknél az építkezéseknél egyezik (és közeli variációja ismert Hans Spiess prágai munkáiból). Feltételezhető mester-kapcsolatok rajzolódnak ki Spiess és Ried prágai építkezéseitől az atyainai ferences kolostoron át Visegrádig és onnan a szerényebb kivitelű alsópétényi, nagylóci és tereskei templomokig.⁶ (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZÓKE 1994, 293–299; *idem.* 1995, 29–33.)

14. Boltozati bordák (12. kép 1)

- „Háromujjas szarvasborda.”
- 1500-as évek.
- Durva mészkő, égett.

d. M.: 18 cm; sz.: 12 cm; orrlemez sz.: 3 cm; r: max. 250 cm.

e. A kerengő északnyugati sarka (1998/XXXII. szelvény, omladékréteg).

g. Több kisebb töredék a fentemlített területről.

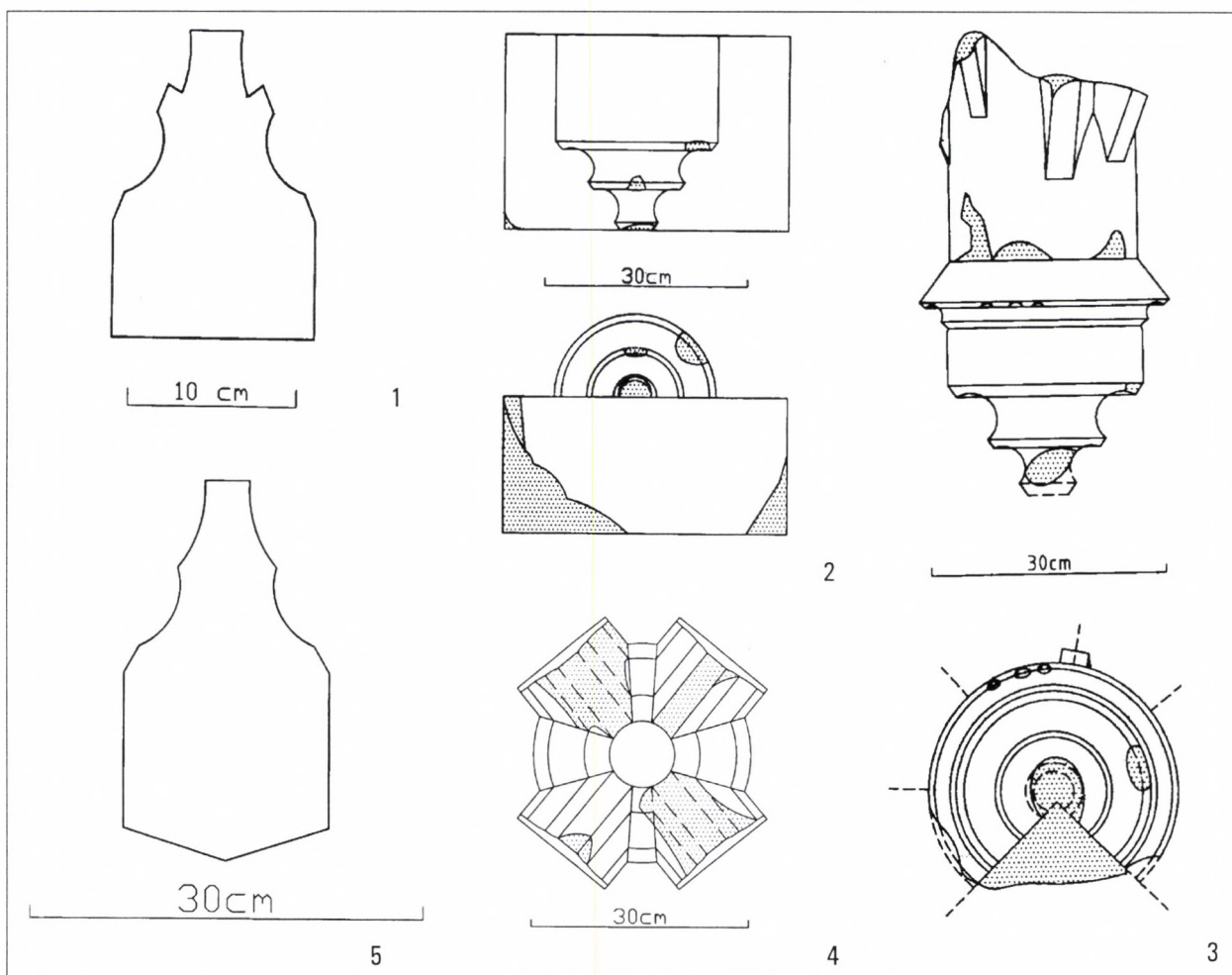
A fenti viszonylag kisméretű bordatípus az első közlésben még nem szerepelt, így nem tartottuk érdektelennek közlését. A darabokat egyértelműen lokalizálni nem tudjuk, csak annyit állíthatunk, hogy egy kisebb szerkezet részei voltak.

15. Boltozattartó konzol (12. kép 2)

a. A konzol teste forgástest, tengelye a falsíkban. Geometrikus profilozású, két homorlattal tagolt csonkakúp. (A konzol hengerpalástja azonos tengely köré szerkesztett.)

b. 1500-as évek.

c. Durva mészkő, homlokoldalán rózsaszínre festett.

12. kép 1: „Háromujjas szarvasborda”; Kerengőboltozat: 2: boltozattartó konzol; 3: északnyugati belső sarokkonzol; 4: zárókő; 5: boltozati borda profilja

Abb. 12. 1: „Dreifinger-Hirschrippe”; Kreuzganggewölbe. 2: Gewölbekonsole; 3: nordwestliche innere Eckkonsole; 4: Schlußstein; 5: Gewölberippenprofil

d. Forgástest r.: 12 cm; profil m.: 13 cm; kváder: 42x29x20 cm.

e. A kerengő délkeleti sarkából (1990/VII. szelvény).

g. 1 db konzol: 97.601.

16. Boltozattartó sarokkonzol (12. kép 3)

a. A konzol teste forgástest, tengelye a letört kváder sarka előtt 1,5 cm-rel van. Geometrikus profilozású, az alja két homorlattal tagolt csonkakúp, a felső részen rézsűbe metszett homorlattal profilált vízvezetős profilú (közte: hengerpalást, természetesen azonos tengely köré szerkesztve).

b. 1500-as évek.

c. Durva mészkő, homlokoldalán rózsaszínre festve.

d. Forgástest r.: 12 cm; teljes m.: 30 cm lehetett (alja sérült); a kváder letört.

e. A kerengő északnyugati belső sarokkonzola⁷ (1998/XXXI. szelvény).

g. 1 db konzoltöredék

1 db bordaindítás-töredék.

17. Boltozattartó sarokkonzol

a. A konzol teste – az alsó tag és a bordaindítások kivételével – forgástest, tengelye a kváder külső élében. Az alsó rész profilja: barackmag-alakú bordázott gomb felett pálcá-homorlat-lemez-pálcá-homorlat-lemez-pálcá-homorlat-lemez; a felső részen alul pálcával, felül vízszintes lemezzel lezárt, rézsűvel élbemetszett homorlattal profilált vízvezetős profilú (két rész közt hengerpalást).

b. 1500-as évek.

c. Durva mészkő, homlokoldalán rózsaszínre festve.

d. Forgástest r.: 12 cm; teljes m.: 46,5 cm; a kváder letört.

e. A kerengő északkeleti belső sarokkonzola.

g. 1 db konzol bordaindításokkal.

h. BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 11. kép; *iidem.* 1995, Fig. 195a.

18. Boltozati bordák (12. kép 4–5)

a. Profil: kétszerhornyolt, a profil indításánál él-szedéssel (a zárókövek csaknem kétszeres szélességű, egyező magasságú, azonos formájú profilból képzett forgástestek). Több darab orrlemezén kőfaragójel.

b. 1500-as évek.

c. Durva mészkő, homlokoldalán rózsaszínre festve.

d. M.: 22 cm; sz.: 15,6 cm; orrlemez sz.: 3,4 cm; r: ca. 270 cm; zárókő r.: 15 cm.

e. A kerengő egész területén nagy mennyiségben kerültek elő a beomlott boltozat elemei az omladék-rétegből (természetesen zárókövek viszonylag ritkán).

g. A közölt zárókő ltsz.: 97.152.

h. BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 291–299. és a 12. kép; *iidem.* 1995 31–33. & Fig. 195b, d.

19. Nyolcszögletű oszloptöredékek

a. Nyolcszögletű oszloptörzs (fejezet és lábazat ismeretlen).

b. 1500-as évek.

c. Vörösmárvány.

d. Sz.: 21 cm; oldal sz.: 8,5 cm.

e. Az északi kerengőfolyosóból több töredék.

g. Törzstöredékek.

h. BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 286; *iidem.* 1995, 27.

20. Oszloptörzstöredékek

a. Hengeres oszloptörzs (fejezet és lábazat ismeretlen).

b. 1500-as évek.

c. Lila hárshegyi homokkő.

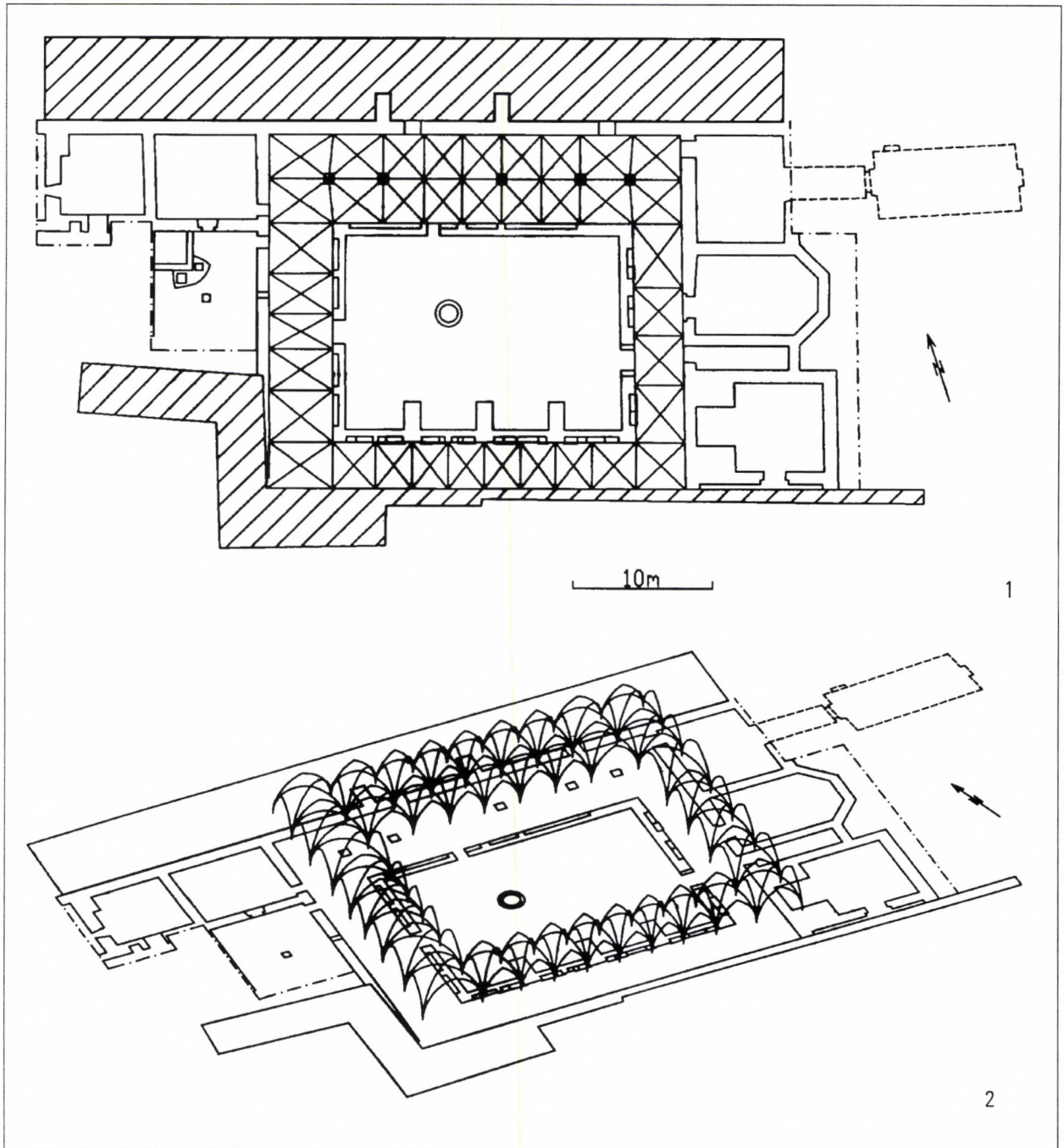
d. R.: 18,5 cm.

e. A kerengő északnyugati sarkából (1998/XXXII. szelvény, omladék-réteg).

g. 2 db összeálló törzstöredék

kisebb törzstöredékek

A fenti darabok keltezésével és művészettörténeti kapcsolataival valamint a műhely utóéletével szükségtelen itt foglalkoznunk, hiszen azt a korábbi kutatás megnyugtatóan tisztázta (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 291–299; *iidem.* 1995, 31–33) – és röviden mi is tárgyaltuk ezen építési fázis ismertetésénél –, sőt már akkor elkészült a déli kerengőfolyosó középső szakaszának elvi rekonstrukciója (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SEKÉR–SZŐKE 1994, 18–20. kép; *iidem.* 1995, Fig. 198–204). A következőkben a kerengő teljes boltozati rendszerének – a rendelkezésre álló anyag alapján kínálkozó – legkézenfekvőbb elvi rekonstrukciójára teszünk kísérletet (13. kép 1–2). A boltindítások csak a déli külső falról ismertek (a többi fal nem maradt meg ilyen magasságban), a többi folyosószakaszon kizárólag a belső falon elhelyezkedő pillérindításokból és az ülőpadkákból (illetve nyomaikból) lehet következtetni a szakaszolásra és a boltozati rendszerre, illetve az északi kerengőfolyosó esetében az azt hosszában két részre osztó sávalapozáson felismerhető oszloplábazat-lenyomatokból.

13. kép Kerengőboltozat-rekonstrukció: 1: alaprajz; 2: a bordavezetés axonometrikus képe
 Abb. 13 Kreuzganggewölbe-Rekonstruktion. 1: Grundriß; 2: axonometrisches Bild der Rippenführung

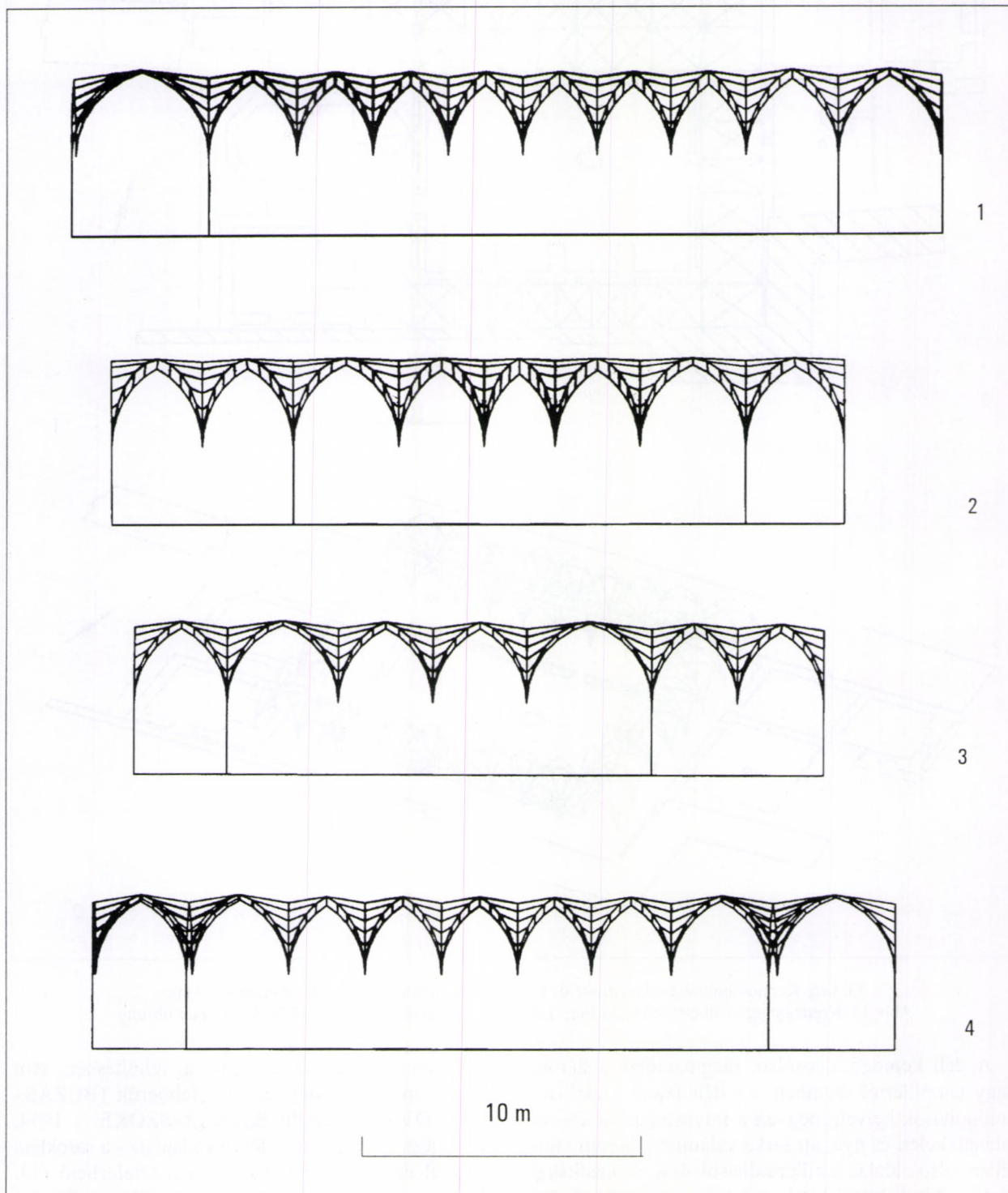
A déli kerengőfolyosóban megmaradtak a három nagy támpillérrel szemben – a déli falon – található boltindítások helyei, megvan a folyosószakasz északi falának keleti és nyugati sarka valamint a három támpillér belső oldalán a pillérindítások és az ülőpadkákat osztó pillérek közül kettő, a két hiányzó pillér helye nagy biztonsággal valószínűsíthető. A folyosószakasz nyugati felében lévő lépcsőt lefaraghatták a boltozat

építésekor (a téglapadló alatt, a feltöltésben sem hagyták meg) – ahogy ez már felmerült (BUZÁS-LASZLOVSZKY-PAPP-SZEKÉR-SZŐKE 1994, 292; *idem.* 1995, 31). A fentiek alapján – a sarokban lévőekkel együtt – tíz boltszakasz feltételezhető (14. kép 1), amelyekből a középső nyolc szimmetrikus, a középső hat egyforma.⁸ A keresztboltozat mintegy 270 cm-es „alpméretét” (a bordák görbületi sugara,

illetve indítási magassága – ibidem) könnyen lehet, hogy a kerengő délnyugati és északnyugati sarkai jelölték ki; mivel ezek a terek egy illetve két olyan boltszakasszal fedhetőek, amelyek átlósívének feszávolsága ca. 560 cm, amiből 24 cm-t a konzolok

kiugrása ad, így a legkisebb megfelelő görbületi sugár ca. 270 cm.

A nyugati folyosószakaszon megvannak a keleti fal sarkai, mind a négy ülőpadka mindkét széle valamint sejthetőek az ajtónyílás szélei. Ezek alapján a nyugati

14. kép Kerengőboltozat-rekonstrukció, oldalnézet: 1: déli szakasz; 2: nyugati szakasz; 3: keleti szakasz; 4: északi szakasz
Abb. 14. Kreuzganggewölbe-Rekonstruktion Seitenansicht. 1: Südabschnitt; 2: Westabschnitt; 3: Ostabschnitt; 4: Nordabschnitt

folyosószakasz öt boltszakasszal fedhető le (a sarkokat az északi illetve a déli folyosóhoz számítva). Ezek a boltszakaszok a legkeskenyebb középsőtől (ahol az udvarra nyíló ajtó van) a szélsők felé szimmetrikusan szélesednek (14. kép 2).

A keleti folyosószakasz nyugati falán megvan mindkét sarok, mindhárom ülőpadka, valamint a kertre nyíló ajtó mindkét széle (az ajtó belső oldalán, a fal teljes szélességében egy-egy ülőhely van kialakítva). A előbbiekből feltételezhetjük, hogy (a sarkok nélkül) négy boltszakasz fedte a keleti szakaszt (14. kép 3). Ezek közül csak a középső kettő lehetett egyforma, a tőlük északra feltételezett nagyméretű boltszakasz létét látszik igazolni az északkeleti belső sarokkonzol maradványa is, amelynek legmélyebből induló – így vélhetően legnagyobb „fesztaóvságú” – bordája ennek a boltszakasznak az átlósívét adja (BUZÁS-LASZLOVSZKY-PAPP-SZEKÉR-SZÓKE 1994, 11. kép; *idem.* 1995, Fig. 195a).

Végül a kerengő legnagyobb terét, az északi traktust vizsgáljuk. Mielőtt a boltozat rekonstrukciójába kezdenénk, ki kell térnünk az oszlopokra: kétféle oszloptörzs darabjai kerültek elő innen, egyiket sem sikerült kizárni a potenciális kerengőoszlopok „sorából”; ezekhez köthető láb- és fejezet-töredékeket még nem sikerült találnunk. A kertre néző, déli fal mindkét sarka és a rajta található ajtó szélei ismertek. A feltételezhető hat ülőpadkából (nyugatról sorra véve) megvan az első nyugati, a második keleti, a harmadik mindkét (a nyugati megegyezik az ajtó keleti szélével), a negyedik mindkét, az ötödik nyugati és a hatodik keleti széle (ezután következik a keleti sarokig a kerengő udvar felőli falának leghosszabb (négyméteres) „padkamentes” szakasza). A kerengőfolyosót hosszában kettéosztó sávalapozáson öt oszlop láb- és fejezet-nyomát lehet megtalálni (az alaprajzon ezeket jelöltük). Az északi falon két ajtó és észak felé két támpillér ismert (utóbbiak „magasságában” megmaradt egy-egy oszlop-alapozás és az egyikkel szemben egy pillér nyoma is). A fentiek ismeretében az északi folyosó fölé (saroktól sarokig) kétszer kilenc boltszakasz szerkeszthető ki a hiányzó oszlop és konzolhelyekkel egyetemben (14. kép 4). A középső kétszer öt szakasz négyzetes alapúnak adódik, ami egybevág két megmaradt „oszlopra való” bordaíndításon mértekkel.⁹

A fent elmondottakat, valamint azt figyelembe véve, hogy a boltozatot nem a valós térre, hanem annak egy szabályos közelítésére tervezhették, legkézenfekvőbb megoldásként fenntarthatjuk, hogy a teljes kerengő egységes keresztboltozati rendszert kapott a II. Ulászló-kori nagy átépítés folyamán.

A visegrádi Szűz Mária obszerváns ferences kolostor alapításától a török előrenyomulással bekövetkezett végleges pusztulásáig alig százhusz év telt el. Ezalatt az idő alatt a kolostor két át-, illetve újjáépítést ért meg. A fentiekben ezekről az építkezésekről alkotott képet igyekeztünk teljesebbé tenni.

A Zsigmond-kori építkezéshez köthető köemlékek kis száma általában csak azt tette lehetővé, hogy fővonalaiiban meghatározzuk azokat a szerkezeteket, amihez tartoztak, van amikor még erre sem nyílt mód, de még ez utóbbi darabok is édeklődésre tarthatnak számot, hiszen segítenek képet alkotni e jelentős királyi alapítás építészeti formakincséről. Az elsőként tárgyalt darabok külön figyelmet érdemelnek, a kolostor egyik legfontosabb épületrészének meghatározó elemei. A kerengőablakok pontos felmérése lehetővé tette egy hiteles elvi rekonstrukció elkészítését, illetve egy korábbi rekonstrukció pontosítását (3. kép).

A kolostor Mátyás-kori periódusából eddig három szerkezetet sikerült azonosítani, ezek elhelyezkedése illetve lelőhelye alapján a kolostor nyugati szárnyában nagy valószínűséggel átépítések folytak (feltételezhetően ekkor kapott gerendafödémét a refektórium pincéje). A darabok keltezéséhez biztos alapot jelentettek a visegrádi királyi palota Mátyás-kori faragványai. Egyazon építető két építkezése egymás közvetlen közelében folyt, gyakorlatilag egy időben (hogy a palota építése előtt megkezdődött-e a kolostoré: pillanatnyilag eldönthetetlen). Ennek köszönhető az a két méretazonosság és az oszlop láb- és fejezet-nyomának hasonlósága a palotabeli darabokkal, ami meggyőz minket arról, hogy az említett darabok valóban Mátyás idejéből származtak, és ugyanez, ami miatt lényeges, hogy a darabok láthatólag sosem kerültek másodlagos felhasználásra.¹⁰ Valójában az volna meglepő, ha Mátyás egyik állandó tartózkodási helyén, a különös gonddal megépített palota közvetlen szomszédságában romokban hagyott volna egy Zsigmond által alapított kolostort.

Az utolsó építkezés köemlékei közül a fentiekben szinte kizárólag a kerengőboltozat elemeit taglaltuk. A boltozat rekonstrukcióját az tette lehetővé, hogy – bár a boltindítások magasságáig csak a déli fal maradt meg – az ülőpadkák felmérése „pótolta” az elveszett információk jelentős részét – ahogy ezt fent már kerengőszárnyanként bemutattuk. Ezek alapján plauzibilis a teljes kerengőbe egységes keresztboltozati rendszerű lefedést rekonstruálni (13–14. kép). Az említett két rekonstrukció lehetővé teszi, hogy hiteles képet alkossunk a kolostor egyik meghatározó teréről, a kerengőről.

Saxa locuta sunt.

Jegyzetek

- ¹ Az ismertett kötéredékkel egyetemi tanulmányaink során kezdtünk foglalkozni. Itt szeretnénk megköszönni Buzás Gergelynek, Laszlovszky Józsefnek és – végül, de nem utolsósorban – Szőke Mátyásnak, hogy lehetővé tették e cikk megszületését.
- ² Az alaprajz a 2001. évvel bezárólag feltárára került falakat mutatja (a kolostortemplom korábban feltárt részletei nélkül). Nem jelöli az északi kerengőszárnyban található sávalapozást, csak az azon elhelyezkedő oszloplábazat-lenyomatok helyét, ahol megmaradt.
- ³ Az „f.” kimaradásának oka, hogy tartózkodni szeretnénk egy a korábbiaktól egyetlen sorban eltérő, „újfajta” katalógus-szerkezet kialakításától.
- ⁴ Ennek a darabnak a felmérése tette lehetővé, hogy korigálni lehessen a korábbi rekonstrukciót, ahol „laposabb” záradékok kaptak az ablakok. (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994, 19. kép; *idem.* 1995, Fig. 199)
- ⁵ A profilok hasonlóságára Buzás Gergely volt szíves fölhívni a figyelmemet és följajlanlani a töredékek összemérését. Itt ragadjuk meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjunk a cikk elkészítésében nyújtott pótolhatatlan segítségéért.
- ⁶ A fenti kérdés részletes magyarázata az idézett helyen megtalálható.
- ⁷ A nyomda ördöge az első közlésekben a „torzfejes” konzolt nevezte meg északnyugati sarokkonzolnak (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994, 291; *idem.*, 1995, 31), ez valójában a délnyugati volt (ugyanis ott találták meg bezuhanva, ahogy az a fotókon és a felszínrajzon jól látható – *ibid.*, Fig. 171, 173, 175–177).
- ⁸ Itt jegyezzük meg, hogy az ilyen kijelentéseink elé a továbbiakban természetesen oda kell érteni a „hozzávetőleg” szócskát.
- ⁹ Meg kell említenünk, hogy az északi folyosó esetén lefedésének ellentmond az északkeleti (belső) sarokkonzol felmérési rajza. (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994, 11. kép; *idem.*, 1995, Fig. 195.a) Ugyanis a felmérésen jelezve van egy bordapár, amely összetettebb boltozati rendszerre utalna. Ennek nemcsak az egyféle bordatípus és a csomópontok teljes hiánya mond ellent, hanem, hogy a fenti bordapárt elindítva ezek „kiváltanák” az egyik lenyomatában megmaradt oszlopot. Ezek után a konzolt „élőben” vizsgálva kiderült, hogy az inkriminált bordapár helyén csak egy jelentős méretű törésfelület van, bordára utaló nyom nincs (a félreértésre a pusztulási felület „kétfenekű” formája vezethetett). Ellentetesként felmerülhet még, hogy keresztboltozati rendszerben a konzol ép felületéről is indulnia kéne egy bordának. Ezt az ellentmondást azzal oldhatjuk fel, hogy az adott borda – kizárásos alapon – csak a következő elemről indul, amit „megtehet”, hiszen a konzolról induló legrövidebb ívet alkotja, amely három méternél kisebb távolságot hidal át. A meglévő felmérési rajz szükséges kiigazításának (ld. még a profil legalsó tagját) kis mértéke indokolta az északkeleti konzol katalógustételek közé való felvételét új felmérési rajz közlése nélkül.
- ¹⁰ Az Ulászló kori másodlagos felhasználást egyébként is valószínűtlenné teszi a kolostor egészének reprezentatív kivitelezése, a feltehetően jelenlévő kőfaragók nagy száma, valamint az a körülmény, hogy a palotában jelentős építkezés nem folyt, viszont használatban állt. Hogy nem véletlenszerűen, később kerültek ide azt bizonyítja, hogy a nem in situ darabok egy szelvény egyazon rétegeből származnak és több töredék feltételül egy ajtóhoz tartozik.

IRODALOM

- BUZÁS 1990
G. BUZÁS, *Visegrád, királyi palota – A kápolna és az északkeleti palota.* (Lapidarium Hungaricum 2.) Budapest 1990.
- BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994
G. BUZÁS–J. LASZLOVSZKY–SZ. PAPP–GY. SZEKÉR–M. SZŐKE, *A visegrádi ferences kolostor.* In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Budapest 1994, 279–300.
- BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1995
G. BUZÁS–J. LASZLOVSZKY–SZ. PAPP–GY. SZEKÉR–M. SZŐKE, *The Franciscan friary of Visegrád.* In: *Medieval Visegrád.* (Diss. Pann. III. 4.) Budapest 1995, 26–33.
- FELD 2000
I. FELD, *A gyulai vár a középkorban.* In: A középkori Dél-Alföld és Szer. (Dél-Alföldi Évszázadok 13.) Szeged 2000, 257–280.
- GEREVICH 1966
L. GEREVICH (szerk.), *A budai vár feltárása.* Budapest 1966.
- KUMOROVITZ 1963
B. L. KUMOROVITZ, *A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez.* TBM 15. (Budapest 1963) 109–151.
- LUKCSICS 1931
P. LUKCSICS (szerk.), *XV. századi pápák oklevelei I. – V. Márton (1417–1431).* Budapest 1931.

MREV III.

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis III. (1416–1492). Budapest 1902.

TOLDY 1862

F. TOLDY (szerk.), *Analecta Monumentorum Hungariae I.* Pest 1862.

ANGABEN ZUR BAUGESCHICHTE DES FRANZISKANERKLOSTERS VON VISEGRÁD

Auszug

Die Menge und Qualität des bei der Ausgrabung des Franziskanerklosters von Visegrád gefundenen Steinmaterials sowie die Fundumstände ließen keinen Zweifel daran, daß die Untersuchung des Steinmaterials das Rückgrat der archäologischen Aufarbeitung bilden werde und zugleich auch die Möglichkeit der Rekonstruktion des Baudenkmalns nahelege. Natürlich war dazu die vollständige Vermessung der Ziersteine erforderlich. Von der Gründung des Klosters der Heiligen Jungfrau der Franziskanerobservanten von Visegrád bis zu seiner endgültigen Zerstörung beim Vordringen der Türken vergingen kaum 120 Jahre, in denen das Kloster zweimal um- bzw. neugebaut wurde. Das entstandene Bild über diese Bauarbeiten sollte mit den obigen Ausführungen vervollständigt werden.

Die dargestellten Funde stammen aus den seit 1990 laufenden Ausgrabungen, die in Visegrad, Fő utca 39 unter Leitung von Gergely Buzás, Mátyás Szőke (Mátyás Király Múzeum, Visegrád) und József Laszlovszky (ELTE, Archäologisches Institut, Lehrstuhl für Ungarische Archäologie des Mittelalters und der Frühen Neuzeit) vorgenommen wurden. Das Kloster erstreckte sich von der heutigen Fő utca 37 (Nordmauer des Klosters) bis 41 (den Klosterkomplex im Süden abschließende Kirche). Vorliegende Arbeit enthält nur einzelne Ergebnisse der seither laufenden Aufarbeitung.

Papst Martin V. erteilte am 27. Juni 1425 König Sigismund die Genehmigung zur Erweiterung „*eines Hauses*“, in der Nähe der Visegrader St.-Georgskapelle zur Nutzung und Wohnung der Franziskanerobservanten (LUKCSICS 1931, 172 [Nr. 818]). Nicht lange danach werden Kirche und Kreuzgang erbaut worden sein. Der gesamte Kirchenraum wird überwölbt gewesen sein, der Chor war als Achteck geschlossen. Die gefundenen Fragmente weisen auf böhmische Vorbilder vom Ende des 14., Anfang des 15. Jahrhunderts hin. Der Kreuzganghof im Norden der Kirche hatte rechteckigen Grundriß, die Langseite war O–W orientiert, von den Fenstern aus der Sigismund-Zeit wird noch die Rede sein. Westlich vom Kreuzgang lag das Refektorium und nördlich von ihm

die Küche. Im Ostteil des Klosters verdienen ein tonnengewölbter Keller und die Kapelle Erwähnung. Die Klostergebäude wurden vermutlich in der Mitte des 15. Jahrhunderts unbewohnbar (BUZÁS–LASZLOVSZKY–PAPP–SZEKÉR–SZŐKE 1994, 282 und 287–288; *idem.*, 1995, 28–29).

Die kleine Zahl der Steindenkmäler, die mit dem Bau aus der Sigismund-Zeit zu verbinden sind, ermöglichten im allgemeinen nur, die Konstruktionen, zu denen sie gehörten, in ihren Hauptzügen zu bestimmen. Es gibt welche, wo nicht einmal dies möglich ist, aber selbst diese Bauteile können interessant sein, weil sie dazu verhelfen, sich ein Bild vom architektonischen Formenschatz dieser bedeutenden königlichen Gründung zu verschaffen. Die als erste behandelten Stücke verdienen als bestimmende Elemente eines der wichtigsten Gebäudeteile des Klosters besondere Beachtung. Die genaue Vermessung der Kreuzgangfenster ermöglichte die Herstellung einer authentischen theoretischen Rekonstruktion bzw. die Präzisierung einer früheren (Abb. 3).

König Matthias wandte sich am 18. März 1473 mit dem Gesuch an Papst Sixtus V., „*de facultate erigendi domum, in quodam suo opido Wisegrad vocato Strigoniensis diocesis' pro nonnullis fratribus ordine minorum de observantia.*“ (MREV III, 221. Nr. CCCLIII). Ob in dem Kloster in der Matthias-Zeit tatsächlich gebaut wurde, sollten die im weiteren veröffentlichten Ziersteine belegen.

Bisher konnten aus der Klosterperiode der Matthias-Zeit drei Konstruktionen identifiziert werden (Abb. 9–11), aufgrund deren Lage bzw. Fundort höchstwahrscheinlich im Westflügel des Klosters Umbauten erfolgten (vermutlich erhielt damals der Keller des Refektoriums eine Balkendecke). Eine sichere Datierungsgrundlage der Stücke bildeten die Ziersteine des Visegrader Königspalastes aus der Matthias-Zeit. Die beiden Bautätigkeiten desselben Bauträgers erfolgten in unmittelbarer Nähe voneinander, praktisch gleichzeitig. Dem sind die Maßidentität und die Ähnlichkeit der Ausbildung des Säulensockels mit den Stücken aus dem Palast zu verdanken, die überzeugend belegen, daß die erwähnten Stücke wirklich

aus der Matthias-Zeit stammen und sichtlich eben niemals sekundär verwendet wurden. Tatsächlich wäre es überraschend, wenn Matthias an einem seiner ständigen Aufenthaltsorte, in unmittelbarer Nachbarschaft seines mit besonderer Sorgfalt erbauten Palastes, die Ruinen eines von Sigismund gegründeten Klosters geduldet hätte.

Im Gegensatz dazu gibt es über die Bauarbeiten der Jagello-Zeit eine *ante quem*-Angabe: 1513 wird in Visegrád Balázs Dési zum (17.) Vikar der ungarischen Observantenprovinz gewählt (TOLDY 1862, 283). Aufgrund dessen war sehr wahrscheinlich der wesentliche Teil der Bauarbeiten damals beendet. Im Laufe der Bauarbeit(en) zur Zeit von Wladislaus II. wurde der Chor der Klosterkirche erweitert, die Kapelle im Ostflügel und der gesamte Kreuzgang neu eingewölbt, des weiteren erhielt das Kloster auch einen Turm – worüber auch das Formelbuch von Demeter Nyási informiert (KUMOROVITZ 1963, 137, Anm. 57). Natürlich gab es auch weniger sehenswerte Arbeiten als diese: Das Kloster erhielt eine neue Treppe (die

frühere, im SW-Teil des Kreuzganges, wurde wahrscheinlich abgebaut), und der Refektoriumskeller wurde aufgefüllt (nachdem dort unten der Bau einer umfangreichen Gewölbefundamentierung beendet worden war).

Von den Steindenkmälern der letzten Baumaßnahme wurden ausschließlich die Elemente des Kreuzganggewölbes behandelt. Dessen Rekonstruktion wurde dadurch möglich, daß – obwohl nur die Südwand bis zur Höhe der Wölbungsansätze erhalten blieb – die Vermessung der Sitzbänke einen großen Teil der fehlenden Informationen „ersetzte“, wie dies oben an den Kreuzgangflügeln bereits dargestellt wurde. Aufgrund dessen ist es plausibel, die Bedeckung des ganzen Kreuzganges mit einem einheitlichen Kreuzgewölbe zu rekonstruieren (Abb. 13–14). Die erwähnten beiden Rekonstruktionen ermöglichen es uns, uns ein authentisches Bild von einem der bestimmenden Räume des Klosters, des Kreuzganges, zu verschaffen.

Saxa locuta sunt.

Ágoston A. Halász–Maxim Mordovin
Budapest
ELTE Régészettudományi Intézet
Múzeum krt. 4–6.
H-1088